

नेपालमा शैक्षिक पुस्तकालय

गिरेन्द्रप्रसाद पोखरेल, उपसचिव, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर
शालिकराम भुसाल, उपनिर्देशक, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर

लेखसार

शैक्षिक निकायहरूमा भएका पुस्तकालयहरू नै शैक्षिक पुस्तकालय हुन् । जसको उद्देश्य नै शैक्षिक तथा प्रशिक्षण कार्यलाई टेवा पुऱ्याउनु हो । स्कूल, कलेज, विश्व विद्यालय, शैक्षिक सङ्स्था तथा अनुसन्धान केन्द्र, शैक्षिक तालिम केन्द्रहरूको परिसरभित्र स्थापित पुस्तकालय यसअन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता सङ्स्थाको मुख्य उद्देश्य सम्बन्धित शैक्षिक संस्थाको उद्देश्य पूर्ति हुने गरी अध्ययन, अध्यापन, प्रशिक्षण र अनुसन्धानका लागि पाठ्य सामग्रीहरू सङ्स्थाका सेवाग्राहीहरूलाई उपलब्ध गराउनु हो । यस्ता पुस्तकालयमा राखिएका अध्ययन सामग्रीहरूमा विशेषतः शैक्षिक कार्यसँग सम्बन्धित स्रोत सामग्रीहरू, रिपोर्ट, तालिम प्याकेजहरू, पाठ्यक्रमअनुसारका पाठ्य पुस्तकहरू, विषय वस्तुलाई सहयोग पुऱ्याउने पुस्तकहरू, आख्यानहरू, सन्दर्भ सामग्रीहरू, जर्नल र पत्रपत्रिकाहरू हुन्छन् भने उपयोगकर्तामा शिक्षक, विद्यार्थी, प्रशिक्षक, प्रशिक्षार्थी, अनुसन्धानकर्ता, अभिभावक, कर्मचारी तथा सर्वसाधारण पाठकहरू समेत हुन्छन् ।

मुख्य शब्दावली (Key Words)

शैक्षिक पुस्तकालय (Academic Library), विद्युतीय प्रकाशन (Digital Publication), डिजिटल लाइब्रेरी (Digital Library), ई-लाइब्रेरी (E-Library), विद्यालय पुस्तकालय, (School Library), विभागीय पुस्तकालय (Departmental Library), अनलाइन क्याटलग (Online Catalog), बौद्धिक उन्नति (Intellectual Development), पूर्णपाठ (Full Text) ।

विषय प्रवेश

शिक्षा भनेको ज्ञान दिने, लिने र मानवको बौद्धिक क्षमताको विकास गर्ने प्रक्रिया हो । यसको दायरा यति विस्तृत छ कि, यसको लागि सरकारले विभिन्न पाटाबाट विकास गरेको छ । जसमा औपचारिक शिक्षा दिन विद्यालय, अनौपचारिक शिक्षाका लागि त्यसका केन्द्रहरू तथा सूचनात्मक रूपले ज्ञान हासिल गर्न पुस्तकालयहरू रहेका हुन्छन् । तापनि सबै पाटाका शिक्षाका माध्यमलाई मद्दत गर्न पुस्तकालयको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । त्यसैले आवश्यकतानुसार पुस्तकालय खुलेका हुन्छन् ।

सामान्यतया पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाका गायतका पठन सामग्रीहरू व्यवस्थित गरी राखिएको ठाउँलाई पुस्तकालय भनिन्छ । जहाँ विभिन्न उमेरसमूह, पेसा, धर्म, वर्ण, जातजातिका मानिसहरू अध्ययन अध्यापन गर्नका लागि आउने गर्दछन् । कामको प्रकृतिअनुसार पुस्तकालयलाई राष्ट्रिय, विशेष, सार्वजनिक तथा शैक्षिक पुस्तकालय गरी प्रमुख चार भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ ।

१. नेपालमा शैक्षिक सङ्स्थाका पुस्तकालय

स्कूल, कलेज, विश्व विद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र, तालिम केन्द्र तथा विभिन्न सरकारी शैक्षिक निकायका पुस्तकालयमा अध्ययन, अध्यापन वा अनुसन्धान, प्रशिक्षण कार्यक्रमको उद्देश्य पूर्तिमा टेवा दिन स्थापित एवम् सञ्चालित पुस्तकालयलाई शैक्षिक सङ्स्थाको पुस्तकालय भनिन्छ । यस्ता पुस्तकालयको कार्यक्षेत्र शैक्षिक सङ्स्था

नै हुन्छ । राष्ट्रिय आवश्यकता र सर्वसाधारण जनताको मागसित भन्दा पनि आफ्नो शैक्षिक सङ्स्थाको उद्देश्य पूर्तिको लागि यहाँ रहेका शिक्षक, विद्यार्थी, अन्वेषक, प्रशिक्षक, प्रशिक्षार्थी, पदाधिकारी, कर्मचारी आदि वर्गको आवश्यकतानुसार प्रभावकारी पुस्तकालय सेवा प्रदान गर्नु नै शैक्षिक पुस्तकालयको मुख्य जिम्मेवारी हुन्छ ।

यति ठुलो संसारमा ज्ञानका अनेकौं विधा भएको हुनाले गुरु वा चेलाको सम्पर्कले मात्र ज्ञान गुन प्राप्त गर्न सकिँदैन । कुनै पनि शैक्षिक सङ्स्थामा गुरुको काम बाटो देखाइदिनेसम्म हुन सक्छ । जहाँ हामी गुरुको सान्निध्यमा रहेर विविध ज्ञान हासिल गर्छौं भने पुस्तकालयका माध्यमबाट व्यक्तिले स्वाध्याय गरिन्छ । सामान्यतया शिक्षकले बाटो देखाएअनुसार पुस्तकालयमा रहेका प्रसिद्ध लेखक, विद्वान्हरूका वैचारिक तत्त्वहरूको पठन पाठन, छानविन र निष्कर्षले मात्र ज्ञानको ढोका खोलिने हुनाले शैक्षिक सङ्स्थाको मुख्य केन्द्रको रूपमा पुस्तकालय रहेको हुन्छ । सबैले सबै पुस्तक किनेर पढ्न सम्भव हुँदैन । आफूले पुस्तक नकिक्न अध्ययन गर्नका लागि मानिस पुस्तकालयको मददत लिन्छन् । यसरी पुस्तकालयबाट समाजमा रहेका सबै जातजाति, भाषाभाषी, धर्माबलम्बी, र समुदायका व्यक्तिले पनि लाभ उठाउन सक्छन् । पुस्तकालयबाट कसैले पनि आफ्नो रुचिको पुस्तक प्राप्त गर्न सक्छ । वास्तवमा आर्थिक उन्नतिका साथसाथै बौद्धिक उन्नति पनि आवश्यक हुन्छ । बौद्धिक उन्नतिका लागि अनुसन्धान आदि कार्य पनि गरिन्छ । अनुसन्धान केन्द्रको त पुस्तकालय मुटु नै हुन्छ, जुन विना अनुसन्धान शून्यमा बिलाउँछ । त्यसैले शैक्षिक सङ्स्थाको विकासको लागि पुस्तकालयको विकास र सम्बर्धनमा विशेष जोड दिइएको हुन्छ । (मिश्र शान्ति मिश्र, पृ. १५) ।

संसारका सबै विकसित मुलुकहरूमा शैक्षिक सङ्स्थाका पुस्तकालयहरूको ठुलो सङ्ख्या रहेको छ । विद्यालय तहमा समेत यो सेवा प्रदान गरिएको छ । महाविद्यालय, विश्व विद्यालयमा त भन्ने यो अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापना गरिएको हुन्छ ।

२. नेपालमा शैक्षिक पुस्तकालयको संक्षिप्त इतिहास

वि.सं. १९१० सालमा जङ्गबहादुर राणा बेलायतबाट फर्केपछि आफ्ना सन्ततिका लागि थापाथली दरबारमा दरबार स्कुलकै नामबाट औपचारिक रूपमा विद्यालयको स्थापना गरे । यसै विद्यालयमा अध्ययन अध्यापन कार्यलाई सहयोग तथा सहजीकरण गर्नका लागि पुस्तकालयको समेत स्थापना गरेका थिए । यसैलाई नै नेपालमा शैक्षिक पुस्तकालय स्थापनाको पहिलो पाइला मानिन्छ । यसपछि स्थापना भएका विद्यालयमा पनि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई सहयोग गर्नका लागि विद्यालयमा पुस्तकालयको समेत स्थापना भएको पाइन्छ ।

वि.सं. १९७५ सालमा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापना हुँदा पुस्तकालयको पनि स्थापना भएको थियो । सो पुस्तकालयमा पहिलो पटक पुस्तक पत्रपत्रिका खरिद गर्न वार्षिक ६००० रुपैयाँ विनियोजन समेत गरिएको पाइन्छ । (गोपीनाथ शर्मा, नेपालमा शिक्षाको इतिहास. २०६१)

११४

नेपालमा २००७ सालपछि धमाधम शिक्षालयहरू खुलेका थिए । २०१३ सालमा खुलेको कलेज अफ एजुकेसनमा समेत पुस्तकालयको स्थापना भएको थियो । वि.सं. २०१६ सालमा त्रि.वि. स्थापना भएपछि त्रिपुरेश्वरमा रहेको केन्द्रीय पुस्तकालय र तत्कालीन सेतो दरबारमा रहेको सेन्ट्रल लाइब्रेरीलाई एकीकृत गरी त्रिभुवन विश्व विद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालयको स्थापना गरियो । त्रिविका इन्टरमेडिएटदेखि उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने महाविद्यालयहरू, अनुसन्धान केन्द्रहरूमा समेत पुस्तकालयहरू स्थापित भए । यसका साथै शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत विभिन्न समयमा स्थापना भएका विभागीयस्तरका निकायहरूमा समेत पुस्तकालयहरूको स्थापना र सञ्चालन भएको देखिन्छ । उदाहरणका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको पुस्तकालय र शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको पुस्तकालयलाई लिन सकिन्छ ।

३. शैक्षिक पुस्तकालयको वर्गीकरण

नेपालको सन्दर्भमा शैक्षिक पुस्तकालयलाई विद्यालय पुस्तकालय, महाविद्यालय वा क्याम्पस पुस्तकालय तथा

विश्व विद्यालय पुस्तकालय गरी मुख्य रूपमा तिन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । विद्यालय पुस्तकालयलाई पनि तहअनुसार आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालय पुस्तकालय गरी विभाजन गर्न सकिन्छ । आधारभूत तहअन्तर्गत पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा आठसम्म र माध्यमिक तहभन्नाले कक्षा नौ देखि १२ सम्म अध्ययन अध्यापन गराउने विद्यालयलाई बुझाउँदछ । विद्यालय पुस्तकालयमा विद्यालयको तह र विद्यार्थीको उमेरअनुसारका पठन सामग्रीहरू सङ्कलन गरी राखिनु पर्दछ ।

विद्यालय पुस्तकालयले स्थानीय अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक अभिभावक सङ्घका पदाधिकारी लगायत अन्य सरोकारवालाहरूलाई पनि सेवा दिन सक्छ । विद्यालय पुस्तकालयमा खास गरी विद्यालयमा अध्यापन हुने पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक, सन्दर्भ पुस्तक, पम्प्लेटहरू, विभिन्न प्रकारका पत्रपत्रिकाहरू तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू राखिनु पर्छ । विद्यालय पुस्तकालयले विद्यार्थीहरूमा पढ्ने बानीको विकास गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ भने शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयसम्बन्धी ज्ञानलाई अद्यावधिक गर्न सहयोग गर्दछ । सूचना प्रविधिको विकासले गर्दा आज विद्यालय पुस्तकालयमा पनि इमेल, इन्टरनेट, इपुस्तकालय, इ डाटाबेस जस्ता सामग्रीहरूका माध्यमबाट विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूलाई विभिन्न समसामयिक तथा विषयगत ज्ञान हासिल गर्न सहज एवम् सरल भएको छ । साथै कम्प्युटरका माध्यमबाट पुस्तकालयमा कुनकुन किताब वा पठन सामग्री रहेको छ सो समेत थाहा पाउन सजिलो भएको छ । विद्यालय पुस्तकालयको परिभाषा गर्ने क्रममा रुम टु रिडको पुस्तकालय निर्देशिकामा भनिएको छ, “एक निश्चित व्यक्तिको व्यवस्थापनअन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई निश्चित समयमा अध्ययन गर्न र घरमा लगेर समेत पढ्न सकिने गरी विद्यालयमा भएका पुस्तकहरू व्यवस्थित ढङ्गले सङ्ग्रह गरेर राखिएको कोठा वा भवनलाई नै विद्यालय पुस्तकालय भनिनेछ” । (रुम टु रिड, २०६३) विद्यालयको स्तरका आधारमा विद्यालय पुस्तकालयहरूको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा विद्यालय पुस्तकालयलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

(क) आधारभूत विद्यालय पुस्तकालय

शिक्षाको आधारभूत तह भन्नाले पूर्वप्राथमिक तहदेखि कक्षा आठसम्म अध्ययन अध्यापन हुने विद्यालयलाई जनाउँदछ । यस्ता विद्यालयहरू पनि जनसङ्ख्या तथा अन्य मापदण्डका आधारमा पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा तिनसम्म, पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा पाँचसम्म र पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा आठसम्म गरी तिन प्रकारका हुन सक्छन् । त्यसकारण विद्यालय पुस्तकालयमा पढ्न आउने उमेर समूहका बालबालिकालाई उपयुक्त हुने पुस्तकहरू राखिनुपर्छ । खासगरी पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा पाँचसम्म पढाइ हुने विद्यालयका पुस्तकालयमा प्रायः रङ्गिन चित्रसहितका पुस्तक लगायतका पठन सामग्रीहरू राखिनुपर्छ । पुस्तकको भाषा सरल हुनुपर्छ । यस्ता पुस्तकहरू बालबालिकाका लागि मनोरञ्जनपूर्ण र नवसाक्षरहरूलाई पढ्न रुचि जगाउने खालका हुनुपर्छ ।

कक्षा छुट्टैदेखि आठसम्म अध्ययन अध्यापन गरिने विद्यालयको पुस्तकालयमा विशेषतः ९-१३ उमेर समूहका बालबालिकाहरूलाई उपयुक्त हुने पुस्तकहरू शैक्षिक तथा खेल सामग्रीहरू राखिनु उपयुक्त हुन्छ । यस तहका विद्यालयमा पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा पाँचसम्म पनि पढाइ हुने हुँदा पाँचदेखि नौ वर्षका बालबालिकाहरू एवम् ती तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई पनि उपयोगी हुने अन्य पुस्तक तथा पठन सामग्रीहरू राखिनु उपयुक्त हुन्छ । यस तहका विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराउने पुस्तकहरू सादा तथा रङ्गिन चित्रका साथसाथै अलि बढी लेख भएका सरल भाषाका पुस्तकहरू हुनुपर्छ । विद्यार्थीहरूका निम्ति कथा, कविता, बाल मनोविज्ञान तथा सामान्य ज्ञानका पुस्तकहरू बढी उपयोगी हुने गर्दछन् ।

(ख) माध्यमिक विद्यालय पुस्तकालय

माध्यमिक विद्यालय पुस्तकालयमा विविध विषय वस्तुका पुस्तकहरू उपलब्ध हुनुपर्छ । यी पुस्तकहरू माथिल्लो स्तरको पढाइप्रति लक्षित हुन्छन् । पुस्तकालयमा रहेका पुस्तकहरूबाट प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूले विकास गरेको पढ्ने बानीलाई ध्यानमा राखी उनीहरूले रुचाएका विषय वस्तुका थप सामग्रीहरू पनि राखिनु पर्छ ।

मनोज्ञनका लागि साहित्यका पुस्तकहरूका साथै माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूका निम्ति चाहिने ज्ञान र सिप हाँसिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने खालका सन्दर्भ सामग्रीहरूको सङ्कलन तथा केही विश्व विद्यालय तहका लागि समेत उपयोगी हुने खालका पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरू राखिनु उपयुक्त हुन्छ । यसले विद्यार्थीहरूलाई माध्यमिक तह पुरागरिसकेपछि आफूले कुन विषय वा विधा रोज्ने भनेर आफ्नो रुचिको विषय छान्न पनि सहयोग गर्दछ । उच्च माध्यमिक तहको समेत अध्यापन हुने विद्यालयको पुस्तकालयमा उच्च माध्यमिक तहमा अध्ययन अध्यापन गरिने विषयअनुसारका पुस्तक तथा पत्रपत्रिकालगायत विभिन्न विषयका सन्दर्भ पुस्तक तथा उच्च शिक्षासँग सम्बन्धित पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरू राखिनु उपयुक्त हुन्छ ।

(ग) महाविद्यालय तथा विश्व विद्यालय पुस्तकालय

नेपालमा उच्च शिक्षाको थालनी त्रिचन्द्र कलेको स्थापनासँगै भएको र सोसँगै पुस्तकालयको पनि स्थापना भएको प्रसङ्ग माथि नै उठाइसकिएको छ । यस्तै २०१६ सालमा त्रिभुवन विश्व विद्यालयको स्थापना भएसँगै विश्व विद्यालयमा अध्ययन अध्यापन हुने विषय वस्तुलाई सहयोग गर्ने उद्देश्यले पुस्तकालयको स्थापना र सञ्चालन हुन थालेको देखिन्छ । नेपालको सबैभन्दा ठुलो पुस्तकालयका रूपमा परिचित त्रिभुवन विश्व विद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय पनि शैक्षिक पुस्तकालय कै वर्गीकरण र परिभाषा भित्र पर्दछ । हाल नेपालमा ९ ओटा विश्व विद्यालय वा सो सरहको अध्ययन अध्यापन हुने शैक्षिक सङ्स्थाहरू रहेका छन् । ती हरेक विश्व विद्यालयका केन्द्रीय कार्यालयहरू रहेका स्थानमा केन्द्रीय पुस्तकालयहरू रहेका छन् भने ९७ ओटा आङ्गिक तथा १२६९ ओटा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसमा रहेका पुस्तकालयहरू पनि शैक्षिक पुस्तकालयकै उदाहरण हुन् । (आर्थिक सर्भेक्षण, २०७१/७२) । विश्व विद्यालय तथा क्याम्पसमा अध्ययन अध्यापन हुने विषय वस्तुका आधारमा पुस्तकालयमा रहेने पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको प्रकृति फरक फरक हुन सक्छ ।

(घ) विभागीय पुस्तकालय

नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय लगायत शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत विभिन्न विभागीय निकायहरूमा रहेका पुस्तकालयको उद्देश्य पनि सम्बन्धित क्षेत्रको सूचना, ज्ञान, अभिलेख आदि जिज्ञासुवर्गलाई उपलब्ध गराउनु हो । शैक्षिक सूचना उपलब्ध गराउने उद्देश्यले शिक्षाका विभागीय निकायहरूका पुस्तकालयहरूमा विभिन्न पम्परागत पुस्तकीय सामग्री (Manual) तथा विद्घुतीय सामग्रीहरू (Digital Library) को समेत व्यवस्था भएको पाइन्छ । जहाँ यस्ता शैक्षिक निकायले प्रकाशन गरेका सामग्रीहरूको पनि विद्घुतीय प्रकाशन (Digital Publication) को पूर्ण पाठलाई वेब साइटमा गएर पढ्न अथवा प्रिन्ट गर्न सकिन्छ । यहाँबाट तयार गरिएका अडियो तथा भिडियोसमेत वेबसाइटमा गएर हेर्न र सुन्न सकिन्छ । शैक्षिक कार्यक्रमहरूसँग नै आबद्ध रहेका यस्ता निकायहरूका पुस्तकालयहरूबाट प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, प्रशिक्षक, प्रशिक्षार्थी, अनुसन्धानकर्ता, अभिभावक, कर्मचारी तथा सर्वसाधारण पाठकहरू समेत लाभान्वित हुने गरेको पाइन्छ । विभिन्न शैक्षिक जनशक्तिहरूको क्षमता विकासका लागि शैक्षिक सेवाको प्रबर्द्धन गर्ने खालका सामग्रीहरू अनलाइनबाट शैक्षिक तालिमका लागि तालिम सामग्रीहरू स्रोत व्यक्तिलाई इ लाईब्रेरीका माध्यमबाट उपलब्ध गराउनका लागि विभिन्न प्रयासहरू गरेको पाइन्छ । यस्ता पुस्तकालयमा विभिन्न सफ्टवेयरहरू प्रयोग गरी अनलाइन क्याटलगको समेत व्यवस्था गरेकाले कुन पुस्तकालयमा कस्ता सामग्री उपलब्ध छन् सोको जानकारी सहजै प्राप्त हुन जान्छ । जसमा पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक, शिक्षक निर्देशिका, नितीगत दस्तावेजहरू पनि राखेर खुला पहुँच प्रदान गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

४. शैक्षिक पुस्तकालयको महत्त्व

(क) विद्यालय पुस्तकालय

विद्यालय पुस्तकालयको महत्त्व सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय पुस्तकालय महासङ्घ/युनेस्को भन्छ "विद्यालय

पुस्तकालयले आजको सूचना र ज्ञानमा आधारित समाजको सुसञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने जानकारी तथा विधिहरू उपलब्ध गराउँदछ । विद्यालय पुस्तकालयले विद्यार्थीहरूलाई जीवनभरका लागि ज्ञान र सिपहरूबाट सुसज्जित गर्नुका साथै उनीहरूमा कल्पनाशीलताको विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ र उत्तरदायी नागरिकका रूपमा जीवनयापन गर्न सक्षम बनाउँदछ” । बुँदागत रूपमा विद्यालय पुस्तकालयका महत्त्व एवम् फाइदालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- साक्षरताको प्रबर्द्धन,
- भाषाको विकास,
- ज्ञानको अभिवृद्धि,
- सांस्कृतिक ज्ञान र कदर,
- स्वतन्त्र सिकाइका सिपहरू,
- अध्यापन समयको प्रभावकारी सदुपयोग,
- आजीवन सिकाइको प्रवर्द्धन गर्न पढ्ने बानीको विकास,
- गुणस्तरीय शिक्षाको विकास,
- बाल सहभागिता तथा व्यक्तित्व विकास,
- पुस्तक सङ्कलन तथा संरक्षण र,
- सूचना केन्द्र आदि ।

(ख) महाविद्यालय / विश्व विद्यालय पुस्तकालय

उच्च शिक्षा अध्ययन अनुसन्धानको प्रमुख थलो हो । उच्च शिक्षा हाँसिल गर्ने सिलसिलामा निर्धारित पाठ्यक्रम सम्बद्ध सामग्रीहरू विद्यालय तहको जस्तो एउटै पाठ्य पुस्तकमा प्राप्त गर्न सकिँदैन । यस्तो अवस्थामा अध्ययन, अनुसन्धान कार्यलाई सहजीकरण गर्नका लागि महाविद्यालय / विश्व विद्यालय पुस्तकालयको महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । विद्यालय पुस्तकालयले विकास गरेको अध्ययन गर्ने बानीलाई अभि परिमार्जित र परिष्कृत गरी दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने क्रामा महाविद्यालय / विश्व विद्यालय पुस्तकालयको विशेष योगदान रहन्छ ।

शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतका विभागीय निकायका पुस्तकालयहरूमा सर्वसाधारणदेखि प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरूले समेत अध्ययन अनुसन्धान कार्यबाट लाभान्वित हुँदै आएका छन् । शिक्षा विभाग सानोठोमी परिसरमा शिक्षाको मुख्य सम्पर्क निकाय भएकोले यहाँका सङ्कलन र प्रकाशनको खोजी गरिएको पुस्तकालयका अभिलेखहरूबाट देखिन्छ । शिक्षा विभागले विद्यालयमा पुस्तकालय सञ्चालन सम्बन्धी निर्देशिका २०७० प्रकाशित गरी यसको प्रचार प्रसार र एक विद्यालय एक पुस्तकालय कार्यक्रमको कार्यान्वयन भैरहेको छ ।

५. भावी दिशा

विभिन्न शिक्षा आयोगका प्रतिवेदन तथा अध्ययन प्रतिवेदनका साथै कार्यानुभवका आधारमा नेपालको शैक्षिक पुस्तकालयको विकास र प्रबर्द्धनका लागि निम्नानुसारको भावि दिशा हुन आवश्यक देखिन्छ ।

- शिक्षा नियमावली, २०५९ मा संशोधन गरी विद्यालय पुस्तकालयसम्बन्धी व्यवस्था थप गर्ने ।
- विद्यालय पुस्तकालयका लागि नियमित बजेटको व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षकको नियुक्ति र पदस्थापना गरेकै प्रक्रियाका आधारमा कम्तीमा हरेक माध्यमिक विद्यालयमा एकजना पुस्तकालय अध्यक्षको स्थायी दरबन्दी सिर्जना गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- विद्यालयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्य पुस्तकमा पुस्तकालयको प्रयोगसम्बन्धी विषय वस्तु थप गर्ने ।
- शिक्षक तालिम, व्यवस्थापन तालिम लगायतका शिक्षक तथा कर्मचारीको पेशागत दक्षता विकास सम्बन्धी तालिम पाठ्यक्रममा पुस्तकालय तथा सूचना सेवासम्बन्धी सामग्री समावेश गर्ने ।
- विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा पुस्तकालयको प्रयोगलाई समेत समावेश गर्ने ।

- शिक्षकले गृहकार्य लगायतका विभिन्न परियोजना कार्य दिँदा पुस्तकालयको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने आदि ।

निष्कर्ष

शैक्षिक उद्देश्य पुरा गर्नका लागि खोलिएका पुस्तकालयहरूलाई समसामयिक र आधुनिकीकरण गर्दै विद्यालयको पुस्तकालय समेत खोल्ने नेपाल सरकारको योजना रहेको छ । पुस्तकालयको आधुनिकीकरणमा पुस्तकाकार कृति (Manual) बाहेक तिनको विद्युतीय प्रकाशन (Digital Publication) गरी अनलाईनबाट हेर्न मिल्ने गरी सेवाग्राहीलाई सहज बनाउँछ भने विद्यालयमा खोलिने पुस्तकालयका लागि शैक्षिक क्षेत्रका स्रोत व्यक्तिहरूलाई तालिम प्रदान गरी विद्यालय पुस्तकालय पनि सहज रूपले व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने छ, तालिम सामग्रीहरूलाई ई लाइब्रेरी (E-Library) माध्यमबाट स्रोत व्यक्तिलाई सुलभ बनाउँदै अनलाईन क्याटलग (Online Catalogue) को पनि प्रचलन बढाउँदै लग्नु छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, इन्द्रप्रसाद (२०६५), **पुस्तकालय तथा स्रोत केन्द्र व्यवस्थापन एवम् सञ्चालन**, काठमाडौं: पुस्तकालय व्यवस्थापन तथा सूचना सेवा केन्द्र ।

मिश्र, नारायणप्रसाद, मिश्र शान्ति (२०३८), **पुस्तकालय विज्ञानको रूपरेखा**, काठमाडौं : लेखक स्वयम् ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६२). **नेपालमा शिक्षाको इतिहास**. (दो. सं.), काठमाडौं: मकालु बुक्स एण्ड स्टेर्नस ।

अर्थ मन्त्रालय (२०७२), **आर्थिक सर्भेक्षण, २०७१/७२, काठमाडौं, लेखक ।**

कानून किताब व्यवस्था समिति (२०५०), शिक्षा ऐन २०२८, शिक्षा नियमावली २०४९, काठमाडौं, लेखक ।